

ОГЛЯДИ. РЕЦЕНЗІЇ

УДК 94(100)(0.06)

© **Володимир ГРЕЧЕНКО**

доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін Харківського національного університету внутрішніх справ, просп. пр. Льва Ландау, 27, м. Харків, Україна, 61080 (grechenko18@gmail.com)

© **Volodymyr GRECHENKO**

PhD hab. (History), Professor, Head of the Department of Social and Humanitarian Sciences of the Kharkiv National University of Internal Affairs, 27, Landau aven., Charkiv, Ukraine, 61080 (grechenko18@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6046-0178>

Бібліографічний опис: Grechenko V. (2020). Nepovtorni myttyevosti istoriyi: Z pryvodu knyhy Yu. I. Shapovala "Myt' istoriyi. 366 miniatur pro lyudey i podiyi" [UNIQUE MOMENTS OF HISTORY: Regarding the book by Yu.I. Shapovala "The moment of history. 366 miniatures about people and events. "Kyiv: Parliamentary Publishing House, 2019. 400 p.]. *Svit Clio [Clio World]*, 1, 104–106. [in Ukrainian].

НЕПОВТОРНІ МИТТЄВОСТІ ІСТОРІЇ:

**Щодо книги Ю.І. Шаповала «Мить історії. 366 мініатюр про людей і події».
(Київ: Парламентське видавництво, 2019. 400 с.)**

Ця книга виросла з радіопрограм її автора, які він розпочав ще наприкінці 1980-х років. На неї ж його сподвиг світлої пам'яті Блаженніший Любомир Гузар, який і запропонував видати тексти окремою книжкою.

Пам'ятаю і свої перші враження від радіопередач (можна сказати, мінімоносспектаклів) Юрія Шаповала. Одного разу, десь 25 років тому, я прийшов на семінар до студентів економічного факультету Харківського національного університету ім. В. В. Докучаєва, де я тоді працював, і зразу ж одна зі студенток після привітання повідомила мені: «А ми вчора слухали радіопередачу Юрія Шаповала з історії. А що Ви думаєте з цього питання?»

Я розумів, що це своєрідний спосіб, звичайний для студентів, який був і в добу ще нашого навчання, відвернути процес від опитування. Проте, оскільки йшлося про її Величність історію (та ще й у викладі Юрія Шаповала), а не про якісь побутові речі, – то я радо погодився. І ми обговорили і радіопередачу, і провели дискусію на семінарі.

Інша історія про радіопередачі Юрія Шаповала пов'язана зі знаним харківським істориком Василем Танцюрою, який багато років очолював одну з історичних кафедр Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Якимось телефонує він мені опівночі і запитує: «Ти чув, що сьогодні говорив по радіо твій Шаповал про Кравчука?» Звісно, слово «твій» мене потішило, але суть справи була в оцінках діяльності першого Президента України. А ця діяльність я, як і Юрій Шаповал, уважав суперечливою. І тут не мало значення те, що Леонід Макарович тільки що написав передмову до нашої з Олександром Бандуркою книги «Влада в Україні на зламі другого і третього тисячоліть», де висловив багато в чому знакові, зокрема і для себе, слова: «Влада чимось подібна до сонця. Вабить своїм блиском, може «пригріти», а може й спалити».

Головне в наведених прикладах те, що радіопередачі Юрія Шаповала не залишили байдужими ні 17-річну студентку, ні 77-річного професора одного з кращих університетів України. Це свідчить про те, що Юрій Шаповал може «зачепити», говорячи дещо пафосно, але щиро, серце і душу різних людей.

Уперше я це відчув на захисті його докторської дисертації в 1994 році. За свою наукову кар'єру (тепер уже досить тривалу) мені довелося бути присутнім десь близько на тисячі захистів з різних наукових спеціальностей: історичних, філософських, політологічних, соціологічних, юридичних (наприклад, на захисті кандидатської дисертації тодішнього Міністра внутрішніх справ України Юрія Кравченка (1998 р.), який, до слова, пройшов не формально і тривав майже чотири години).

Однак такого щирого прагнення до обговорення дисертації і такої кількості охочих виступити, як на захисті в Юрія Шаповала, я не пам'ятаю за всі ці тисячу засідань. Я тоді записався 14-м виступити (і був не останнім!), але коли надійшла моя черга, голова спецради, відомий багатьом історикам Борис Іванович Корольов (нині покійний) (1930-2019), попросив мене почекати до банкету і там все сказати, адже обговорення захисту тривало занадто довго, виступало багато відомих учених, наприклад, Джеймс Мейс, і ніхто з промовців не говорив коротко. Цей епізод теж є доказом, що думки і дослідження Юрія Шаповала «зачепили» багатьох професійних істориків, а це, як свідчить історія науки, буває, делікатно висловлюючись, далеко не завжди. У передмові автор наголосив, що вважає цю книжку (як і програму «Мить історії») колективним твором, адже вона переважно спирається на праці фахівців, на джерела, яким можна довіряти. Це означає, що автор дуже серйозно підійшов до своєї місії і послуговувався під час підготовки своїх матеріалів не історичними

анекдотами, а досягненнями сучасної історичної науки. Але будь-які історичні матеріали теж треба пропустити крізь себе, адже програма авторська. Знаменитий французький історик Люсьєн Февр писав: «...Немає історії. Є історики. Кожен з них залежно від потреб свого краю, свого віку, своєї доби привідкриває з величезного кінофільму минулого радше одну частку, ніж іншу». У цьому сенсі чітко виявляються й світоглядні позиції автора, які я назвав би науково-патріотичними. Автор сам пише: «Дуже мені хочеться, щоб у підручниках (з історії. – Авт.) було якомога менше глупоти, псевдопатріотичного кокетства і мегаломанії».

У книзі йдеться про дуже різних політичних діячів і митців з різноманітних історичних епох та держав, про аспекти й контексти, у яких вони жили та діяли, про маловідомі історичні події і факти, пов'язані з історією України та зарубіжних країн (чимало з яких автор відвідав і про які поділився своїми враженнями). Можна знайти аналогії подібній роботі, але я особисто вбачаю в ній певну унікальність. Щороку історичні факультети наших університетів випускають, мабуть, із тисячу «свіжоспечених» істориків. Але чи багатьох із них поцілує в голову муза Кліо? На жаль, повз більшість просто пролетить на великій швидкості, навіть не глянувши в їхній бік. У цьому немає великої трагедії. Не всі можуть бути видатними.

У цьому сенсі перевага книги в тому, що її автором є саме Юрій Шаповал – історик милостю Божою, людина, яка, принаймні, більше двох десятиліть багато в чому визначає, як мінімум, акценти нашої історичної науки. Знаючи Юрія Івановича багато років, слідкуючи за його публікаціями та виступами на телебаченні, я давно переконався, що в нього є відчуття нового. Цього часто не вистачає суто психологічно декому з представників нашої науки. Ми обернені в минуле, і воно часто нас хапає («хапає живих») і захоплює. Іноді ми і пишемо, ніби перебуваючи в тому часі, як у заїждженій колії. І знову звернуся до шанованого мною Люсьєна Февра, який наставляє нас: «Немає минулого, що керує істориком. Натомість є історик, який викликає до життя історію».

Що ж конкретно «викликав до життя» Юрій Шаповал? У його доробку, наприклад, есе про Василя Кука (і не медоточиве, як у багатьох інших), про Рауля Валленберга, Джорджа Вашингтона, Номана Челебіджихана та багатьох інших. Натрапляємо на вічну, як для нашої історіографії, тему: «Переяславська рада». Мені видається, дискусії щодо цього будуть ще тривати, поки своє трактування нам нав'язуватимуть зі Сходу, як співає Тарас Петриненко: «Вітер червоний навіває зі сходу чорні мрії холоуям». Скільки вже написано на цю тему і скільки ще буде написано, скільки зламано списів і зламано стільців (як у класика: «А для чого ж стільці ламати?»). Але Шаповал не був би Шаповалом, якби й тут не знайшов свою нішу. Він звертає увагу читачів на те, що і московський цар Алексей Михайлович, і Богдан Хмельницький не були зацікавлені в її збереженні з різних причин. Аналізуючи подальші події, зауважує: «Союзників треба вміти обирати». Цим же дорікав Богдану й Тарас Шевченко, називаючи його «Зіновієм, Олексієвим другом».

До цього хочу додати, що Богдан Хмельницький вже залучав й інших союзників: Кримське ханство (яке виявилось тоді просто «кримським хамством»), Османську імперію, Молдову і вже після цього Московію. Чому гетьман шукав союзників? Мабуть, більшість погодиться з тим, що він розумів – самим нам не встояти. Жоден із цих союзів не виявився вдалим. Яка тут міра провини Богдана Хмельницького? На наш погляд, явним прорахунком є союз з Молдовою. Щодо інших, то всі ці «союзники» (лапки тут не випадкові!) мали свою мету і сподіватися на їхню шляхетність чи «братерську допомогу» було не варто.

Ще про одну рису книги Юрія Шаповала варто сказати. Аналіз тексту показує, що, висвітлюючи ту чи іншу тему, він виявляє себе не лише як науковець, а й як умілий лектор, що може виділити головне, про складне розповісти доступно, дібрати цікаві факти. Ця професорська якість набута і на лекціях студентам, у виступах на радіо та телебаченні, спілкуванні з відомими політичними діячами. Це підкреслює ще одну рису книги – її достовірність (покликання на сучасні концепції історичної науки та перевірені факти) та власні враження. Адже Юрій Шаповал зустрівся з чималою кількістю політичних діячів нашого часу, був сучасником багатьох подій модерної епохи. Тому ця «родзинка» присутня в його розповідях і надає їм специфічного, якщо можна так сказати, забарвлення. Тим більше, що ці його враження не зводяться до елементарних епітетів, а теж виокремлюють особливе в кожній людині чи явищі, про які йдеться. І тут доречно вжити певний журналістський штамп: усе пишеться «зі знанням справи», рукою майстра історичного цеху, де кожна історична замальовка є оригінальною і такою, що не повторює попередні та попередників.

Це доповнюють і світлини, зроблені особисто автором і «розсипані» по тексту книги. Вони органічно вписуються в картину сюжету та численні віршовані рядки, що їх цитує Юрій Шаповал. Усе це свідчить про добрий смак та широку ерудицію автора. Не втримаюся і процитую рядки моєї подвійної землячки Христини Алчевської:

*Химерна гра моїх думок,
Мов промінь місяця неясний,
Мов тихе сяєво зірок
Крізь яблунь цвіт весняний, рясний...*

Подвійна землячка тому, що я починав свій науково-педагогічний шлях у місті Алчевську, а тепер часто буваю біля будинку Алчевських у Харкові (колишній Будинок культури міліції), побудованому за проектом зятя Христини Данилівни – відомого архітектора Олексія Бекетова. До слова, у Харкові щорічно проводять конкурс, де визначають кращих викладачів ЗВО у різних номінаціях і переможцям вручають статуетку з написом «Христина» в пам'ять про визначного організатора народної освіти.

Та повернуся до рецензованої книги. Вона має істотне практичне значення, а взагалі її призначення – багатопільове: і з погляду аудиторії читачів, і з погляду тематики, що в ній висвітлюється. Навряд чи знайдеться ерудит, який скаже, що знає все те, що написано в цій книзі. Та ще важливіше, що книга дає змогу не лише дізнатися нове чи набути естетичних вражень, вона спонукає до роздумів над різними історичними, політичними та моральними проблемами. Візьмімо для прикладу постать Олексі Довбуша, про якого теж пише Юрій Шаповал. Британський історик Ерік Гобсбаум називає подібні рухи «соціальним бандитизмом». До речі, свої висновки він також ілюстрував прикладами Олексі Довбуша і Нестора Махна. Наталя Яковенко теж підтримує цю дефініцію, характеризуючи ще й гайдамацький рух як соціальний бандитизм. Один із засновників школи «Анналів» Марк Блок узагалі заперечував існування такої форми бандитизму, яку можна трактувати як елементарну форму соціального протесту. Тому, на думку Блока, соціальний бандитизм варто характеризувати як широко розповсюджене *уявлення* не про те, що роблять конкретні актори-бандити, а про бажані дії, приписувані їм селянською свідомістю. Зважаючи на вищезазначене, цей аспект окремої історичної проблеми ще потребує свого вивчення.

Багато років тому, коли я був студентом першого курсу Київського, тоді ще державного, університету імені Тараса Шевченка, на одному з перших занять наша викладачка англійської мови Людмила Абрамівна запитала нас: «Хто з вас не читав Шекспіра»? І одна дівчинка чесно підняла руку: «Я». На що викладачка відповіла: «Як я вам заздрю!» Ми остовпіли, оніміли, порозкривали роти, висловлюючи крайній ступінь здивування: «Як це заздрити тому, хто не читав Шекспіра»? Але нам пояснили: «Заздрю тому, що попереду у вас стільки задоволення!» Це схоже на рядки з Володимира Висоцького:

*Весь мир на ладони – ты счастлив и нем.
И только немного завидуешь тем,
Другим – у которых вершина еще впереди.*

Я прочитав і проаналізував нову книгу Юрія Шаповала. А інших, хто ще не читав, а лише збирається, запевняю: задоволення у вас попереду.